

Кузьменко Юлія (м. Ніжин)

Кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та міжнародних
відносин Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
kuzmenko_yulia@ukr.net
УДК: 94(477) "1985/1989": 35.084.3

ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ ПРАЦІВНИКАМИ ПАРТІЙНО- РАДЯНСЬКОЇ НОМЕНКЛАТУРИ В АНОНІМНИХ ЛИСТАХ ПЕРІОДУ «ПЕРЕБУДОВИ»

Стаття присвячена аналізу текстів і динаміки анонімних звернень до органів влади в УРСР та вищих посадових осіб держави впродовж 1985–1991 років з метою визначення ставлення громадськості до номенклатури. Основна увага приділяється проблемі зловживання номенклатури службовим становищем. Висвітлюється механізм розгляду звернень в органах влади та відмінності між розглядом анонімок та листів з підписом.

Ключові слова: партійно-радянська номенклатура, громадський контроль, анонімний лист, «перебудова», зловживання службовим становищем.

Незважаючи на тоталітарний характер влади в СРСР, невід'ємною складовою радянської системи контролю за номенклатурою традиційно був громадський контроль, що втілювався у вигляді звернень до владних інстанцій (скарг, анонімних листів, інформацій до відома, клопотань). Вони були чи не єдиним способом комунікації між громадськістю та владою у радянські часи.

Звернення громадян до влади слід відносити до джерел особового походження. За твердженням вітчизняного дослідника номенклатури Віктора Кручини, звернення є узагальненою назвою скарг, заяв, доносів, інформацій до відома тощо, оскільки чітку грань між ними провести практично неможливо, адже один і той самий лист міг містити як викривальні факти (тобто виступати скаргю або доносом), так і раціональну пропозицію (бути заявою)¹. Письмові звернення можуть мати підпис автора або ж бути анонімними, від чого значною мірою залежала

¹ Кручина В. Звернення громадян як інструмент впливу на владу (середина 1950-х — перша половина 1960-х рр.) // Український історичний збірник. — 2012. — № 15. — С. 201.

подальша доля листа, адже порядок розгляду підписаних і анонімних листів суттєво відрізнявся. Згідно адресату отримання письмові «сигнали знизу» можна поділити на декілька категорій: відкриті листи до періодичних видань; листи, надіслані у партійні та радянські органи влади; листи до правоохоронних органів; листи відомим політичним діячам.

Однією з найбільш поширених проблем, якій присвячувалися листи до міністерств, відомств, виконкомів місцевих Рад народних депутатів, ЦК КПУ та Комісії партійного контролю при ЦК КПУ (далі — КПК при ЦК КПУ) було питання зловживань чиновників службовим становищем і порушення соціалістичної законності. За умов критичного підходу до даних, що містяться у листах громадян, та співставлення їх з іншими видами документів (матеріалами перевірок КПК при ЦК КПУ, характеристиками, мемуарами, спогадами тощо), ця підгрупа джерел дає важливу інформацію про тіньові сторони життя партійно-радянської номенклатури на місцях (патрон-кліентарні відносини, систему пільг та привілеїв, зловживання службовим становищем тощо), а також є основою вивчення широких суспільних настроїв та образу влади в рецепції громадськості.

Однак, незважаючи на очевидну важливість залучення анонімних листів для історичних студій, дослідники тривалий час ігнорували цей вид джерел. Лише на межі ХХ–ХХІ століть з'явилися перші збірки документів такого характеру та спеціальні дослідження, присвячені вивченню «сигналів знизу»². Останнім часом історики дедалі більше уваги приділяють громадським зверненням, зважаючи на те, що вони дають можливість дослідити масову свідомість, політичні міфи, форми контролю над владою тощо³.

² *Иванов В.* Анонимщики и власть в советской России в 1930-е — 1960-е гг. // Новейшая история России. — 2011. — № 1. — С. 27–44; Советская повседневность и массовое сознание. 1939–1945 / Сост. А.Я. Лившин, И.Б. Орлов. — М.: РОССПЭН, 2003. — 472 с.; Письма во власть. 1928–1939: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и советским вождям / Сост. А.Я. Лившин, И.Б. Орлов, О.В. Хлевнюк. — М.: РОССПЭН, 2002. — 528 с.; Письма во власть. 1917–1927. Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и большевистским вождям / Сост. А.Я. Лившин, И.Б. Орлов. — М.: РОССПЭН, 1998. — 664 с.

³ *Крутина В.* Громадський контроль за діяльністю номенклатури // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — С. 539–547; *Журавльов Я.* Право на звернення до органів влади в СРСР та радянській Україні у 1945–1991 рр.: характеристика та регулювання інституту // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В.М. Даниленко. — К.: Інститут історії України НАН України, 2014. — Вип. 19. — С. 194–206; *Лисак В.* Вияви соціального протесту українського селянства у 1950–1960-х рр. // Шості

Пропонована стаття — це спроба аналізу текстів та динаміки анонімних звернень до органів влади в УРСР та вищих посадових осіб держави з метою визначення характеру сприйняття номенклатури громадськістю. Вартим уваги також є механізм розгляду звернень в органах влади та відмінності між розглядом анонімок та листів з підписом.

Анонімка не була новим явищем у Радянському Союзі доби «перебудови», а цілком закономірним для суспільства, в історії якого були часи, коли анонімні листи використовувалися як достовірне джерело інформації, а факти, які містилися у них, доволі часто сприймалися каральними органами як доказ. Разом з цим, ставлення до осіб, які не ставили підписів під своїми листами до влади, традиційно було негативним як з боку влади, яка сприймала їх як недоброзичливців, які прагнуть звести особисті рахунки, так і з боку громадськості, яка хоча й вважала їх «борцями за справедливість», але сприймала, як конфліктних, з якими небезпечно мати справу. Відповідно, у розмовній практиці поняття «анонім» (від грец. *anonymos* — «безіменний») повсякчасно замінювалося зневажливим «анонімник»⁴.

На початковому етапі «перебудови» склалися передумови для перетворення громадськості з інертної маси, об'єкта політики на важливого суб'єкта політичного процесу. Загострення невдоволення владою в суспільстві на свідомому чи підсвідомому рівнях здебільшого ув'язувалося з конкретними представниками номенклатури апаратів. Це невдоволення знайшло своє відображення в письмових скаргах та анонімних листах до ЦК Компартії України, радянських органів влади та у періодичні видання. Текст анонімного листа, створений у несприятливих для автора умовах з метою вплинути на владу засобами емоцій та почуттів, не передбачав діалогу, а був, за своєю суттю, монологом, орієнтованим на адресата-«слухача», що не передбачає відповіді⁵. Приписка до листів на кшталт

Богданівські читання: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Зб. наук. праць / Ред. кол. В. Масненко, Ю. Присяжнюк, В. Гарнага та ін. — Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2011. — С. 206–208; *Калинина О.* Многоуровневый контроль в номенклатурной системе (вторая половина 1940-х — начало 1960-х годов) // Вестник НГУ: Серия «История. Филология». — 2011. — Том. 10. — Вып. 10: История. — С. 70–74; *Крупина В.* Політичні міфи доби пізнього сталінізму (друга половина 40-х — початок 50-х рр. XX ст.) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. — К.: Інститут історії України НАН України, 2008. — № 14. — С. 18–30.

⁴ *Иванов В.* Анонимщики и власть в советской России в 1930-е — 1960-е гг. // Новейшая история России. — 2011. — № 1. — С. 27–44.

⁵ *Якубинский Л.П.* О диалогической речи / Избранные работы: Язык и его функционирование. — М.: Наука, 1986. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.philology.ru/linguistics1/yakubinsky-86.htm#1>

«на відповідь не сподіваюся» чітко вказує на це, але разом з цим автор анонімки, зазвичай, мав на меті наступне:

- звести рахунки з особистим ворогом чи недоброзичливцем;
- виплеснути негативні емоції («випустити пару»);
- висловити недовіру до влади, адже в умовах тоталітарної держави інших можливостей для цього не існувало.

Серед анонімних листів вважаємо за доцільне виділити групу умовно анонімних. До них відносимо звернення громадян, що мають підпис типу «Старий комуніст», «Небайдужий громадянин СРСР», «Ветеран війни», або лише ім'я (без прізвища), або ж колективні листи з підписами без розшифровки прізвищ. Незважаючи на наявність підпису в таких зверненнях, можливість встановлення зворотного зв'язку з відправником виключалася.

Абсолютна більшість анонімних листів цього періоду містила скарги та вказівки на зловживання службовим становищем працівників номенклатури, зокрема, використання державних ресурсів для задоволення особистих потреб або потреб свого оточення. Варто підкреслити, що проблема зловживань номенклатурників завжди йшла пліч-о-пліч з питанням патрон-клієнтарних відносин. Наприклад, в документах КПК при ЦК КПУ вказувалося, що за результатами перевірки «сигналів знизу» встановлено, що відповідальний працівник, який став «головним героєм» звернень громадян, насправді «... користуючись безконтрольністю та безкарністю... заохочував догідництво, висував на керівні і матеріально-відповідальні посади працівників за приятельськими міркуваннями, а також осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності за розтрату; працівників вищих відомчих органів забезпечував путівками в санаторії та пансіонати, влаштовував для них застілля за рахунок ... поборів зі співробітників»⁶.

Палітра патрон-клієнтизму, яка описується в анонімних листах до ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, вельми строката і засвідчує як наявність земляцького підходу в доборі кадрів, так і непотизму. Так, у листі без підпису до ЦК КПУ, в якому повідомлялося «про неправильні дії першого секретаря Чернігівського обкому партії т. Палажченка Л.І.», йшлося, що «добір кадрів ... ведеться важко, не за діловими та політичними якостями, а за ступенем особистого знайомства і вмінню догодити т. Палажченку. Якщо накласти біографію самого Палажченка на біографію висуванців, то можна помітити цікаву деталь: усі вони перетиналися в минулому, в дитинстві та у комсомольській бурхливій юності, й у роки

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 2913. — Арк. 22.

волинського періоду. У цьому, ймовірно, не було б ніякої біди, якщо б ці друзі-товарищі, не повіривши у свою невразливість, працювали б краще, ніж їх попередники, по-партійному відносилися б до справи...»⁷.

Поряд з «земляцьким» принципом добору кадрів достатньо часто в анонімних листах містяться скарги на випадки непотизму (кумівства). Так, в анонімці на того ж Леоніда Палажченка до ЦК КПУ повідомлялося: «Свого кума Ткаченка П.А. призначив зав. відділом обкому, сина кума — Ткаченка П.П. — спочатку секретарем РК ВЛКСМ, потім першим секретарем обкому ЛКСМ... Свого друга дитинства Гришка М.В. ... удостоїв посади голови Чернігівського облвиконкому»⁸.

Анонімні листи вказують також на багатошаровість системи патрон-кліентарних відносин. У ній кожен працівник міг виступати як в ролі «патрона», так і в ролі «клієнта». Для ілюстрації цієї тези можна навести випадок, описаний в умовно анонімному листі колективу Запорізького відділу Торгівельно-промислової палати до Ради Міністрів УРСР, у якому йшлося про те, що у травні 1985 року їхня установа отримала листа з Києва, з вимогою звільнити заступника керівника з посади. Однак, керівник Запорізького відділу Торговельно-промислової палати, не бажаючи допустити цього звільнення свого заступника, якого він призначив з числа своїх друзів, наказав секретарю не реєструвати листа і залишити вільне місце «на всяк випадок». Після чого вилетів до Києва і все «налагодив» і навіть дав йому «портфель» керівника контрольної групи, а потім «влаштував» на посаді ще двох своїх друзів⁹. Як бачимо, одна й та ж сама особа грала роль і «патрона», і «клієнта».

Проблема патрон-кліентарних відносин неабияк турбувала українське суспільство в роки перебудови, що свідчить, з одного боку, про масштаб цього явища, а з іншого — про прагнення подолати негативні явища, перш за все, у кадровій політиці партії, що очевидно було спровоковано реформаторською риторикою Михайла Горбачова та звичайним людським обуренням порушенням «соціалістичної справедливості». Анонімні автори найчастіше закликали відновити її, «вказати місцевим керівникам на хибність методів керівництва і невідповідність вимогам перебудови»¹⁰. Простежується закономірність: громадськість УРСР на початковому етапі «перебудови» сприймала те, що вже через 3–4 роки назвуть пільгами та привілеями номенклатури як «зловживання», очевидно, не розуміючи, що

⁷ Там само. — Арк. 43.

⁸ Там само. — Оп. 2. — Спр. 1077. — Арк. 37.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 2. — Оп. 14. — Спр. 8524. — Арк. 33.

¹⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 2913. — Арк. 65.

більшість цих «зловживань» або легітимізовані номенклатурою, або є проявом своєрідного «негласного» права номенклатурника на користування певними благами.

Особливістю анонімних листів до органів влади було й те, що значна їх частина, поряд із вказівкою на службові зловживання, містила звинувачення місцевих чиновників у аморальному способі життя. Наприклад, у листі до Ради Міністрів УРСР з Чернігова зазначалося [прим. автора — *прізвища та деякі посади осіб, про яких йдеться у листах-скаргах свідомо пропущені з етичних міркувань*]: «під приводом поїздок до нормативної станції роз'їжджав по коханках ... На поїздки до них витрачав державні кошти. Користуючись посадою ... всі наради прагнув закінчити застіллям і як привід для його організації, змушував окремих його учасників везти йому з колгоспів “живе і мертве”, яке він потім забирав собі й своїм коханкам»¹¹.

В іншому листі із Запоріжжя, що був адресований персонально «Шановному Михайлу Сергійовичу!» теж відчувається роздратованість працівників-авторів листа особистим життям свого керівника, тим паче, воно відображалося на житті колективу: «Свою коханку ... влаштував ще краще — старшим експертом-методистом з окладом в 150 крб., яка фактично виконує обов'язки звичайного бібліотекаря, та чай розпиває з ним в окремому кабінеті. Підвисив він її після того, як довелося її зняти з посади начальника бюро ... через відсутність вищої освіти та через нетактовну поведінку з підлеглими (за скаргою колективу)... Колективу відома ще одна коханка — Маша з м. Рига. А скільки ще — нам невідомо»¹². Однак, це не дає підстави робити висновок про гендерний аспект проблеми: визначити, чоловіки чи жінки здебільшого ставали авторами анонімних листів, видається нам проблемою окремого дослідження полідисциплінарного характеру.

Якщо перший лист не був анонімним і містив підпис жіночим прізвищем, у другому наведеному колективному листі особисті підписи були відсутні (автори анонімки підписалися «група експертів»), але й у ньому, на нашу думку, простежується жіночий почерк. Так, наприклад, відмічався «вульгарний вигляд» коханки керівника на роботі, вказувалося, що він користується будь-яким приводом, щоб «роз'їжджати ... разом зі своєю подругою ... по базарах, де працюють наші експерти та набирати дефіцитних товарів ... З ... (коханкою) він любить виїжджати на фірму “Одяг”. Не випадково ... (вона) одягнена у все імпордне»¹³.

¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 14. — Спр. 8523. — Арк. 7.

¹² Там само — Спр. 8524. — Арк. 34.

¹³ Там само. — Арк. 35.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років в українському суспільстві, завдяки плюралізму та гласності, на поверхню спливла проблема номенклатурних пільг та привілеїв, що стала однією з найбільш поширених тем не лише анонімників, але й загалом громадян, які ставали авторами «сигналів знизу». Так, у одному з листів до ЦК КПУ прямо вказувалося, що наявність номенклатурних привілеїв — це головна причина виходу з партії: «якщо одна частина виходить з КПРС у зв'язку з набранням Українську партію демократичного згоди, то інша частина виходить саме через наявність проблеми привілеїв у партапарату, через те, що партія не дала чіткої відповіді на це питання. “Не бажаю утримувати партфункціонерів”, “партія з партії для народу перетворилася у партію для номенклатури” — ось деякі з мотивів, які вказують при виході з рядів КПРС. Підспудно ця думка присутня в більшості заяв, і знайти справедливу та зрозумілу відповідь на це питання ні в рішеннях партійних органів, ні в партійних засобах масової інформації не можливо»¹⁴.

Простежимо динаміку кількості листів, заяв та скарг громадян направлених протягом 1986–1991 років до Ради Міністрів УРСР¹⁵.

Рік	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Загальна кількість листів, заяв та скарг громадян направлених до Радміну УРСР	23 442	24 007	21 785	24 537	28 020	29 706
з них						
Про роботу партійно-радянських органів/держу правління	807	908	1 278	1 053	1826	4 173
Про недоліки в роботі, неправильну поведінку та зловживання посадовців	339	279	188	166	213	509

На основі аналізу таблиці можна зробити висновок про загальну тенденцію до зростання кількості листів, скарг та заяв до органів державного управління (за винятком 1988 р.). Беззаперечним лідером за кількістю надісланої кореспонденції були м. Київ (завжди бл. 6–7 тис. листів на рік), Київська (від 2 до 4 тис. листів) та Донецька (бл. 1,5 тис.

¹⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 32. — Спр. 2726. — Арк. 111.

¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 15. — Спр. 484. — Арк. 2а — 2б; Спр. 920. — Арк. 1–2; Спр. 1316. — Арк. 1–2; Спр. 1693. — Арк. 1–2; Спр. 2120. — Арк. 1а–1б; Спр. 2601. — Арк. 1а–1б.

листів) області, звідки кількість надісланих листів була стабільно великою. У ході розгортання «перебудови» збільшувалася кількість листів до влади надісланих з Кримської, Житомирської, Львівської, Дніпропетровської, Чернігівської та деяких інших областей, що яскраво свідчить про більші темпи політизації їх населення. Однак, з першого погляду виглядає дивною ситуація, коли протягом 1989 року, а особливо 1990–1991 роки, всю громадськість УРСР непокоїло питання про пільги та привілеї партійно-радянської номенклатури, її моральне обличчя тощо, а кількість листів та скарг про зловживання та недоліки у роботі відповідальних кадрів хоча й зросла впродовж 1990–1991 років, але все ж залишалася незначною.

Відповідь, найімовірніше, криється у тому, що у переважній більшості листи з критикою керівних та управлінських кадрів залишалися без підпису автора, тобто анонімними. Стосовно таких листів ще 15 травня 1985 року при узгодженні з членами Політбюро ЦК КПУ було прийнято пропозицію Секретаріату ЦК вважати недоцільним розглядати їх у партійних органах¹⁶.

Слід зазначити, що відмова від підпису на листі була своєрідним актом самозбереження від переслідувань і подальших утисків. Показовим у цьому відношенні є анонімний лист, направлений до ЦК КПУ у 1985 році мешканцем м. Чернігова, який підписався як «старий комуніст», у якому перший секретар обкому партії Леонід Палажченко зі своїм найближчим оточенням обвинувачувалися у зведенні за державний рахунок «садиби особливого планування, купецьких розмахів». Відмову підписати лист своїм прізвищем автор анонімки пояснював так: «Свого прізвища не пишу тому, що мене зацькують. Це не анонімка. Анонімка — це той лист, що не підтвердився. Вони й так шукатимуть по всіх підприємствах цю машинку, але не знайдуть оскільки я її щойно купив»¹⁷. Приписка у кінці наведеного листа засвідчує, що в радянському суспільстві, незважаючи на лібералізацію та демократизацію, зберігалася атмосфера страху, принаймні серед тих, хто застав часи сталінського Великого терору.

Напередодні «перебудови», у 1984 році до ЦК Компартії України надійшло 7866 анонімок, що становило 14% від загальної кількості листів. У половині з них (4397) містилися наклепи, звинувачення без наведення будь-яких фактів. У їх розгляді в партійному та державному апаратах були задіяні тисячі людей, оскільки таким листам приділялася навіть більша увага, ніж зверненням осіб, які відкрито заявляли про

¹⁶ Крючков Г. Трудные уроки: Раздумья бывшего партийного работника. — Харьков: Фолио, 2009. — С. 223.

¹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 2913. — Арк. 65.

безлади, адже за вказівкою ЦК інформацію, що містилася в анонімках, необхідно було спростовувати, а факти, про які повідомляли конкретні особи — підтверджувати. Однак було й чимало випадків, коли з деяких трудових колективів та міст такі листи йшли потоком і лише втручання «зверху» сприяло наведенню порядку. Це, в свою чергу, також сприяло зростанню кількості анонімних звернень до вищих органів влади.

Вимоги відмовитися від практики розгляду анонімних листів надходили до ЦК з комітетів різних рівнів. На березневому (1985 р.) пленумі ЦК Компартії України це питання підняли перший секретар Львівського обкому Віктор Добрик і перший секретар Полтавського обкому Федір Моргун, яких підтримали інші учасники пленуму. Тому, як вже зазначалося, відповідне рішення було прийнято. Текст цього документу вперше було опубліковано Георгієм Крючковим, який на той час перебував на посаді заворгвідділу ЦК КПУ і особисто був причетний до обговорення цього питання. У рішенні вказувалося: «Відомо, що в нашій партії та країні створені необхідні умови для відкритої та здорової критики недоліків і працівників, які їх допускають у роботі або особистій поведінці ... Тому анонімка, як засіб критики, партією і нашою громадськістю відкидається, автори анонімок — там, де їх вдається виявити, — колективами засуджуються і зневажають ... Та обставина, що перевіркою анонімок їм фактично надається значення як до джерела інформації, по суті заохочує анонімників. Користуючись цим, деякі безкарно зводять наклеп на кадри, намагаються руками перевіряючих розправитися з неугодами працівниками, створюють нездорову обстановку в окремих колективах. Тому треба скрізь змінити ставлення до анонімки. Анонімні листи, в яких немає конкретних звинувачень, що заслуговують на увагу або повідомлень ... знищуються ... Про анонімні листи, в яких містяться конкретні звинувачення щодо перших керівників областей, загальний відділ доповідає першому секретарю ЦК Компартії України, а щодо перших керівників міністерств і відомств — після доведення до відома в необхідних випадках першого або другого секретаря ЦК, направляє на розгляд Голові Ради Міністрів республіки. Щодо інших керівних працівників номенклатури ЦК Компартії України, то про такі листи доповідають відповідним секретарям або завідувачам відділами ЦК або надсилаються на розгляд заступникам Голови Радміну... Щодо інших керівних працівників номенклатури ЦК Компартії України про листи доповідають відповідним секретарям чи заввідділами ЦК, направляють на розгляд заступника Голови Радміну...». Згідно цього ж документу реєструватися мають лише ті листи без підпису, коли секретарями ЦК, керівниками Ради Міністрів або завідувачами відділами ЦК було прийняте рішення про перевірку отриманого сигналу. При перевірці анонімок, які,

за висновками вказаних посадовців, варті уваги, необхідно було керуватися наступними положеннями:

- сигналами, які повідомляються, поцікавитися, але, між іншим, не пов'язуючи це з отриманням анонімного листа, як правило, у ході вивчення певного ділового питання під час виїзду в область або зустрічей з колективами;
- перевірка має відбуватися продумано, обережно, негласно, щоб не травмувати без підстав працівника, якого перевіряють;
- проводити бесіду з працівником, брати від нього пояснення варто лише тоді, коли сигнал підтвердився.

На думку Георгія Крючкова, цей документ, найвірогідніше, готував П. Мусієнко, хоча він припускає, спираючись на стиль викладу, що цей документ був продиктований Володимиром Щербицьким¹⁸.

Прийняттям рішення про відмову від розгляду анонімних листів партійно-радянська номенклатура УРСР фактично забезпечувала себе від нападок громадськості, адже значна частина анонімних листів відтепер просто знищувалася, а інша, дотримуючись номенклатурної ієрархії, направлялася до відповідного вищого органу, у компетенції якого знаходилися кадрові призначення. Останній варіант розгляду анонімки теж у більшості випадків не повинен був викликати занепокоєння з боку номенклатури, адже за «законами» патрон-клієнтелізму справа «загальмовувалася» «патроном», а, у крайньому випадку, за умови набуття нею широкого розголосу, для створення зовнішнього вигляду покарання винний «пересаджувався» (переводився) на аналогічну посаду.

Таким чином, в українському суспільстві другої половини 1980-х — на початку 1990-х років загострилося невдоволення поведінкою, зловживаннями, пільгами та привілеями номенклатури як головних носіїв влади. Їх наявність розпалювала, по суті, «міжкласову ворожнечу» і поглиблювала соціальну прірву між «номенклатурними верхами» і «народом». Громадськість сприймала номенклатурників, як «господарів життя», що користуються всездозволеністю та безкарністю. Якщо на початковому етапі «перебудови» вістря громадської критики було спрямоване проти номенклатури обкомів, міськкомів та районів, а ЦК Компартії України та вищі радянські органи влади сприймалися як своєрідні апеляційні установи, що мали встановити справедливість на місцях, то наприкінці «перебудови» очевидним стає розчарування не стільки у окремих її представниках, скільки у системі політичної влади в цілому. Загалом, сам факт активного використання громадськістю анонімної та

¹⁸ Крючков Г. Указ. соч. — С. 223–226.

односторонньої форми комунікації з владними структурами свідчить про не сформованість громадянського суспільства та слабкість «паростків демократії та плюралізму» в УРСР наприкінці 1980-х — початку 1990-х років.

Kuzmenko Yulya (Nizhyn)

PhD in History, Assistant Professor of World history
and international relations department Nizhyn State Mykola Gogol University
e-mail: kuzmenko_yulia@ukr.net

Abuse of power by the nomenclature officials in anonymous letters of complaint during Perestroika

The article analyses the content and dynamics of anonymous complaints to the authorities in the USSR and to the senior officials of the state in order to determine the attitude of the public to the nomenclature officials during 1985–1991. The research mainly focuses on the problem of abuse of power by the nomenclature office holders. The author looks at the mechanisms for dealing with complains from the general public and the difference between handling anonymous letters of complaint and those signed.

Keywords: *the Soviet Party nomenclature, public control, anonymous letter of complaint, Perestroika, abuse of power.*